

ΙΟΥΛΙΟΣ 2012

www.foreignaffairs.gr

FOREIGN AFFAIRS

THE HELLENIC EDITION

Προβλήματα
στις στρατιωτικές
σχολές
Π. Ν. Κωτσιόπουλος,
Ηλίας Αρ. Υφαντής

Η Ελλάδα και
τα μεταφορικά
δίκτυα
Δ. Α. Τσαμπούλας

Η ανεκπλήρωτη
προσδοκία
της Ινδίας
Basharat Peer

Το νέο χάσμα
των γενεών
Steven Philip Kramer

Κοινές ασθένειες
στη δίνη
συμφερόντων
Thomas J. Bollyky

Ο πρώτος
παγκόσμιος
άνθρωπος
Jeremy Adelman

ISSN 2241-1178

07

9 772241 117007

Τιμή: 9,80 €

Τι πρέπει να κάνει η Ελλάδα

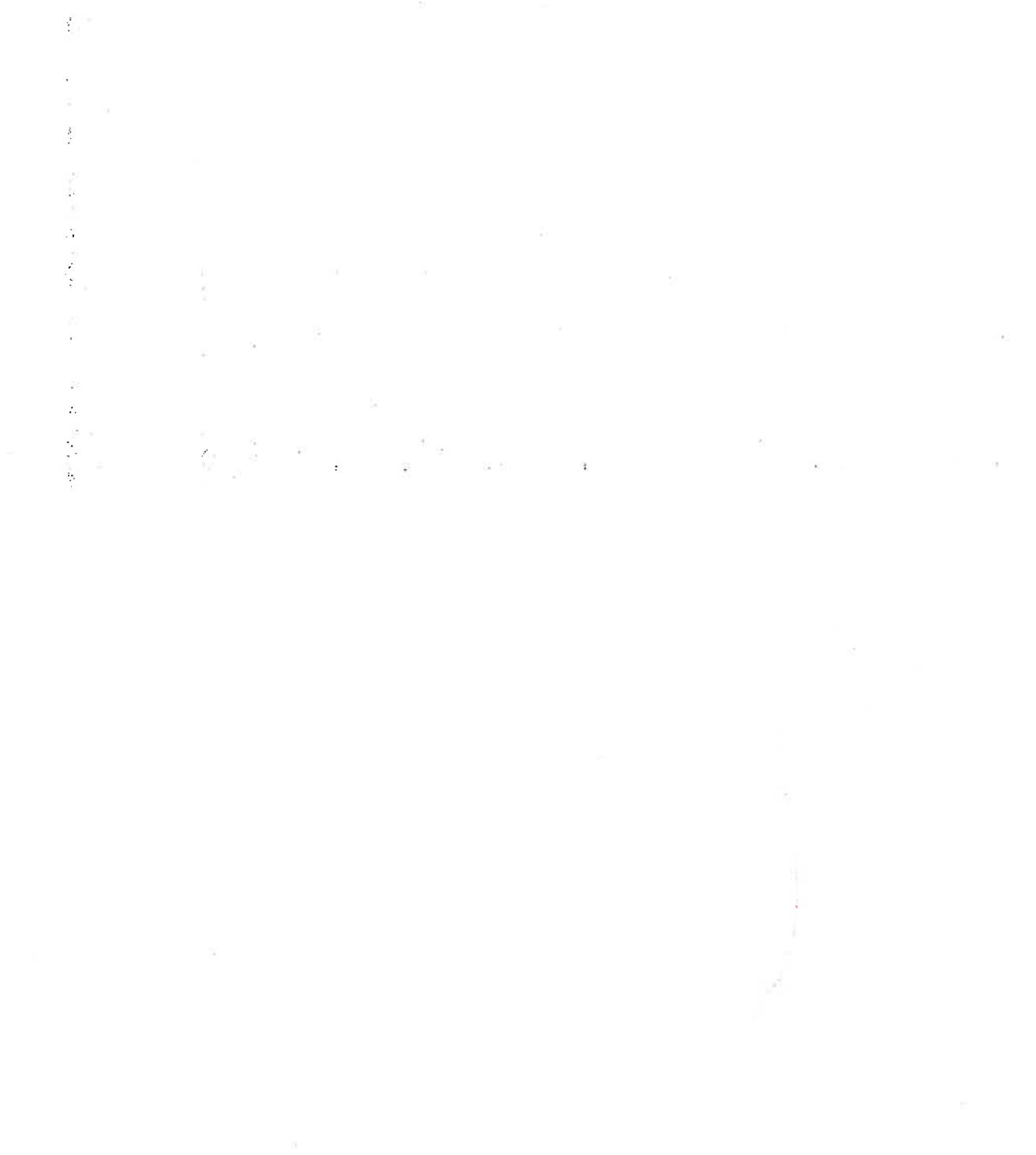
Όχι σε διαπραγματεύσεις άμεσα
Ναι σε μέτρα άμεσης απόδοσης
Τίμος Χριστοδούλου

Βία και Δημοκρατία
Η πνευματική παρακαταθήκη
του Παναγιώτη Κανελλόπουλου
Νέστωρ Κουράκης

Έτοι θα ενσωματωθούν οι μετανάστες
Ιωάννης Χ. Βούλγαρης

Οι πειρατές επιμένουν
Γεώργιος Σ. Κουμουτσάκος

Ο ρόλος «κλειδί» του Αζερμπαϊτζάν
Rahman Mustafayev

Δοκίμια

Yorgos Karahalis / Reuters

Bία και Δημοκρατία

Nέσιωρ Κουράκης 86

Έτοι θα ενσωματωθούν οι μετανάστες
Iωάννης Χ. Βούλγαρης 98

Οι πειρατές επιμένουν
Γεώργιος Σ. Κουμουσάκος 110

Η γραφειοκρατία νικά ως και την πυρονική βόμβα
Jacques E. C. Hymans 120

Το δράμα και το θαύμα των ελληνικών στρατιωτικών σχολών
Πέτρος Ν. Κωτσιόπουλος, Ηδίας Αρ. Υφαντής 133

Κοινές αοθένειες στη δίνη συμφερόντων
Thomas J. Bollyky 148

Bία και Δημοκρατία

Πολιτικές Υποθήκες του Παναγιώτη Κανελλόπουλου
για την Πολιτική Βία

Nέστωρ Κουράκης

Τύρα ακριβῶς που το Μέτρο και ο Ανθρωπισμός κινδυνεύουν όσο ποτέ, μπορούν και να σωθούν οριστικά παρά ποτέ.

Παν. Κανελλόπουλου, Θα σας πω την αλήθεια, 19452 (1940¹), σελ. 10

Η μελέτη της στάσης του Παν. Κανελλόπουλου απέναντι στην πολιτική βία είναι και σήμερα για τους πολίτες αυτής της Χώρας εξαιρετικά χρήσιμη και επίκαιρη. Και τούτο διότι η στάση αυτή εκπορεύεται από έναν άνθρωπο ο οποίος, έστω και αν δεν τον ευνόησαν οι περιστάσεις να προσφέρει στην Ελλάδα όσα πολλά θα μπορούσε ως προς την άσκηση πολιτικής εξουσίας², όμως είχε ως εφόδια στον ύπατο βαθμό τις δύο βασικές ικανότητες που είναι απαραίτητες και για την αντιμετώπιση της πολιτικής βίας: «τη Μοναξιά και την Πνύκα», όπως έγραψε παραστατικά και ο ίδιος³, δηλ. αφενός τη φιλοσοφική οραματική πνευματικότητα ενός διανοουμένου και αφετέρου το πολιτικό αισθητήριο μαζί με το ηθικό αναστημα ενός δημόσιου άνδρα (πρβλ. και Πλάτωνος Πολιτεία 473 D, ως προς το ιδεώδες του βασιλέα – φιλοσόφου που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ενσάρκωσε ο Π.Κ.).

Τη στάση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου απέναντι στην πολιτική βία προσδιόρισαν, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, δύο ειδικότερα γνωρίσματα της προσωπικότητάς του, δηλ. η κάθετη αντίθεσή του απέναντι στη βία, αλλά και η γενικότερη μετριοπάθειά του στις ιδέες και την εν γένει συμπερι-

---

Ο ΝΕΣΤΟΡΑΣ ΚΟΥΡΑΚΗΣ είναι Καθηγητής Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών

φορά του. Ειδικότερα:

Ο Κανελλόπουλος θεωρούσε τη βία ως έκφραση ολοκληρωτικού πνεύματος και ως αντίθετη προς την ιδέα του Νόμου, του Διαλόγου και της Δημοκρατίας⁴. Επιπλέον, η εναντίωση αυτή του Παναγιώτη Κανελλόπουλου αφορούσε και τους παράγοντες που εξωθούν στη βία, κυρίως δη-

-
1. Για την έννοια της πολιτικής βίας βλ. γενικότερα και τη μελέτη μου: «Περί πολιτικής βίας από πολίτες στην Ελλάδα σήμερα», περ. Ποινικά Χρονικά ΕΒ' 2012, 81-89.
  2. Για αποχείς συγκυρίες στη ζωή του Παναγιώτη Κανελλόπουλου ομιλεί σε σχεικό έργο του ο Βασ. Μπεκίρης (Ο πολιτικός Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1999, σελ. 333), τονίζοντας ότι «αυτός ο μεγάλος πολιτικός άνδρας, με τα τόσα πολλά και μεγάλα προσόντα, με τις πάμπιολλες γνώσεις του αλλά και το απαράμιλλο ήθος, υπήρξε άτυχος πολιτικός», και υπενθυμίζοντας τα όσα συνέβησαν με την πρωθυπουργία του Π.Κ. το 1945 και το 1967 και με ενδεχόμενη πρωθυπουργία του το 1974. Μιαν άλλη εξήγηση για το θέμα δίνει η Ελένη Βλάχου (στον συλλογικό τόμο Μνήμη Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Ομιλίες, Μελέτες, Κείμενα, Αθήνα: Γιαλλελής, 1988, με επιμ. Π. Τζαμαλίκου, σελ. 270-273: 272). Όπως σημειώνει εκεί η Ελένη Βλάχου, το ότι ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, παρά τις τόσες αρετές του δεν κυβέρνησε την Ελλάδα, οφείλεται στην έλλειψη εκ μέρους του φιλοδοξίας: «Ο φιλόδοξος πολιτικός σκαρφαλώνει ένα-ένα τα σκαλοπάτια προς την εξουσία. Εργάζεται, μοχθεί, αγωνιά, συγκεντρώνει γύρω του φίλους και οπαδούς χρήσιμους για να υποστηρίξουν τα σχέδιά του, δεν σταματά να ενδιαφέρεται, αποκλειστικά για τον εαυτό του, για το μέλλον του, για τη δόξα του. Ο σεμνός, φιλοσοφημένος, λιτοδίατος, σιγομίλητος δάσκαλος, δεν ξεκίνησε ποτέ σ' αυτό τον ανηφορικό δρόμο και δεν είναι δύσκολο να μαντεύσει κανείς γιατί δεν έφθασε ποτέ σε πολιτική κορυφή». Υπανίσσεται επομένως η Ελένη Βλάχου ότι ο Π.Κ. δεν ήταν ο συνήθης πολιτικάντης τακτικιστής (politician), που χρησιμοποιεί την πολιτική και την εξουσία ως ιδιοτελές όχημα για να κερδίσει τις επόμενες εκλογές, αλλά ο σοβαρός πολιτικός με στρατηγική οκέψη (statesman), που σκέπτεται για την επόμενη γενεά (για τη γενικότερη αυτή διάκριση τακτικής και στρατηγικής, βλ. π.χ. το έργο μου «Διαχρονικές Αρχές Βυζαντινής Στρατηγικής και Τακτικής», Αθήνα: Ποιότητα, 2012, σελ. 23 επ.). Την εξήγηση αυτή φαίνεται να συμμερίζεται και ο ίδιος ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, όταν στο αυτοβιογραφικό του έργο «Η Ζωή μου. Αφήγηση στην Νινέτα Κοντράρου-Ρασσιά» (Αθήνα: Γιαλλελής, 1985, σελ. 168) αναφέρει: «Δεν λογάριασα ποτέ στη ζωή μου τι είναι “σκόπιο” και “ωφέλιμο” για μένα, υπό την έννοια του προσωρινού αθέμιτου κέρδους. Θεώρησα πάντα καθήκον μου να πάρων τη θέση εκείνη, η οποία ανταποκρινόταν στις υπαγορεύσεις της συνειδήσεώς μου» (με παρόμοιο πνεύμα βλ. και τη συνέντευξη του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στον «Ταχυδρόμο» της 29.9.1972, στον τόμο «Τα Δοκίμια», τ. 5, εκδ. Εταιρείας Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου, 2002, σελ. 208 – 212: 211: «Το μόνο ασφαλές κριτήριο επιτυχίας ενός πολιτικού είναι να αδιαφορεί για την επιτυχία του και να επιδιώκει να είναι συνεπής προς τις πεποιθήσεις του»). Ενδιαφέρον είναι ότι η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται ως ένα βαθμό και από τον C. M. Woodhouse, ο οποίος σε ομιλία του για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών την 19.10.1996, επικειρώντας να εξηγήσει γιατί ο Κανελλόπουλος δεν ανέλαβε την εξουσία κατά τη μεταπολίτευση του Ιουλίου 1974, ενώ μπορούσε, σημειώνει: «Με τη μετριοφροσύνη που τον διέκρινε, (...) ο πατριώτης αυτός πολιτικός αναγνώρισε ότι η κρίση απαιτούσε ισχυρότερη πυγμή και γι' αυτό παρεχώρησε το προβάδισμα στον Καραμανλή» (περ. «Νέα Εστία», Χριστούγεννα 1996, Αφιέρωμα στον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, σελ. 48-51: 50, α' στήλη).
  3. Παν. Κανελλόπουλου, Ιστορικά Δοκίμια, Αθήναι 19792 (α' εκδ. 1975), σελ. 115.
  4. Όπως διακρίνεται ο Π. Κ. στη Βουλή των Ελλήνων (Συνεδρίαση της 17.5.1962, Πρακτικά, σελ. 677, β' στήλη), «Δημοκρατία και η εκ μέρους της μειοψηφίας εκβιαστική επιδίωξης λύσεων είναι δύο πράγματα ασυμβίβαστα».

λαδή τη μισαλλοδοξία, τον φανατισμό και τις ακρότητες των ιδεολογιών⁵.

Έχοντας βιώσει στα τρίσβαθα της ψυχής του τον εθνικό δικασμό Βενιζελικών / Κωνσταντινικών και, αργότερα, Δεξιών / Αριστερών, και έχοντας ταυτόχρονα μελετήσει σε βάθος την εν γένει ελληνική ιστορία, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος θεώρησε ότι ανέκαθεν το μεγάλο πρόβλημα των Ελλήνων ήταν η απόκλιση από το Μέτρο⁶ και οι συνεχείς αδελφοκτόνες συγκρούσεις⁷.

Η έλλειψη Μέτρου εμπόδισε έτσι, κατά τον Π.Κ., τους αρχαίους Έλληνες να γίνουν κύριοι του κόσμου, καθώς δεν μπόρεσαν να κυριαρχήσουν πρώτα στον εαυτό τους⁸, όπως αντίστοιχα και οι σύγχρονοι Έλληνες αυτοκαταστρεφόμαστε, διότι «μεταβάλλουμε τις διαφορές των απόψεών μας, τις αντιθέσεις τις πολιτικές, σε αλληλοσπαραγμό»⁹.

Παρόμοια και στη μνημειώδη ομιλία του για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης¹⁰, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος κατέθεσε μια πραγματική μαρτυρία ψυχής κατά του εθνοκτόνου δικασμού: «Όπως στο 1821 οι μεγάλες ώρες επισκιάστηκαν (...) από την δικόνοια που τόσο κατεδίκασε ο Διονύσιος Σολωμός, από την φοβερή δικόνοια που έκανε τους

5. Όπως παρατήρησε ο Κωνσταντίνος Καλλίας σε ομιλία του για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, εφεξής: Π.Κ. (στον συλλογικό τόμο Μνήμη Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ανωτ., σημ. 2, 147–154: 149), ο Π. Κ., «γενικότερα διακήρυξε μια πολιτική ιδεολογία μέτρου, πολιτικής και κοινωνικής μεσότητας, προοδευτικού κέντρου». Όμως και ο ίδιος ο Π.Κ., στα ιστορικά του δοκίμια για την προϊστορία της 21.4.1967 και για την Εθνική Αντίσταση (Ιστορικά Δοκίμια, Αθήναι 19792, όπ. π., σημ. 3), δράπεται της ευκαιρίας να παραθέσει και αρκετά ψήγματα προσωπικών εξομολογήσεων για τη μετριοπαθή και ισορροπημένη, όπως πίστευε, προσωπικότητά του. Αναφέρει, έτσι, ότι: «Επίστευα πάντοτε, ότι ο φανατισμός είναι ασυμβίβαστος με το συμφέρον και με το πνεύμα της Δημοκρατίας. Επειδή πιστεύω αληθινά στην Δημοκρατία, είμαι αντιφανατικός» (σελ. 93), ότι: «Αυτόν τον τίτλο – τον τίτλο του ανθρώπου, που του ταιριάζει ο διάλογος – τον κατέχω. Ακόμα και σε συνεδριάσεις κομματικών κοινοβουλευτικών ομάδων δεν γνωρίζω, αν υπάρχει άλλος πολιτικός πιγέτης, που να έχει επιτρέψει τον διάλογο, δηλαδή και τον αντίλογο, δύο το έχω πράξει εγώ, που δύκι μόνο τον επέτρεπα πάντοτε, αλλά και τον ενεθάρρυνα» (σελ. 72), και ότι: «Κατεχόμουν – και κατέχομαι – από δημοκρατικό πάθος. Άλλα δεν επέτρεψα ποτέ να διαστραφεί το πάθος αυτό μέσα μου και να γίνει εμπάθεια» (σελ. 207).
6. Το Μέτρο για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο αποτελεί λοιπόν θεμελιώδες στοιχείο της κοσμοθεωρίας αλλά και του εν γένει τρόπου σκέψης και δράσης του. Όμως για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, όπως το διευκρίνισε και ο ίδιος στο σχετικά άγνωστο έργο του «Θα σας πω την αλήθεια. Μια ιδεολογική πολιτική ομολογία», «Αθήναι, 1945 (α' έκδ. 1940 με το ψευδώνυμο Παναγιώτης Καρυστινός), σελ. 28, «η ιστορία ζητάει το μέτρο δύκι σαν μπχανικό άθροισμα, σαν ένα μπχανικό συνδυασμό των άκρων, αλλά σαν την άρση ακριβώς των άκρων». Παρόμοια, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος σε κείμενά του του 1943, χαρακτηρίζει το κόμμα του «κόμμα του Μέτρου» και εξηγεί ότι με τον δρόμο αυτό δεν υπονοεί τον μέσο δρόμο ή το μέτρο ή τη βολική χρυσή «μέση», αλλά ότι πρόκειται για μια επαναστατική πρωτοβουλία, που έχει στόχο την προβολή των πνευματικών ανθρώπων στη δημόσια ζωή - βλ. Χρ. Α. Μούλια, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Αθήνα: Α. Α.

ήρωες να αλληλοσκοτώνονται, να φυλακίζει ο ένας τον άλλον και τους έκανε στην πιο κρίσιμη ώρα, όταν αποβιβάζόταν ο Ιμπραΐμ στο Μοριά, να είναι δικασμένοι και σκεδόν άοπλοι, όπως λοιπόν τότε επισκιάστηκαν οι μεγάλες ώρες με τις διαιρέσεις και τους δικασμούς, έτσι και στα έτη 1915-22 και 1941-44, οι μεγάλες ώρες επισκιάστηκαν πάλι από δραματικές διενέξεις και από τραγικές πράξεις. Τραγικές είχα ονομάσει τότε τις παραλείψεις ορισμένων Κομμάτων».

Γι' αυτό και στην ομιλία του κατά τις προγραμματικές δηλώσεις της πρώτης κυβέρνησης Α. Παπανδρέου¹¹, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος μεταξύ άλλων κατέθεσε και τις ακόλουθες υποθήκες για τις τωρινές και μέλλουσες γενεές: «Πρέπει και έξω να δώσουμε τον τόνο της πρεμίας, της ομόνοιας, της ομοψυχίας. Ομοψυχία δεν σημαίνει έλλειψη αντιθέσεων, (...) αλλά να υπάρχει σ' όλα τα Κόμματα και στα στελέχη και στη βάση όλων των Κομμάτων η πεποίθηση ή μάλλον η συνείδηση, διη ανήκουν στην ίδια μερίδα, στην ίδια Πατρίδα, στην Ελλάδα¹²».

Επίσης, κατά τον Π. Κ.¹³, «Η δημοκρατία χρειάζεται πολιτικούς άνδρες που άσχετα από τις πολιτικές τους πεποιθήσεις και παρ' όλες τις μετα-

---

Λιβάνης, 2009, σελ 139. Όμως η αντίληψη αυτή του μέτρου και της ισορροπίας φαίνεται να διαποτίζει και έναν άλλο σημαντικό ομοίδεατη του Π.Κ., τον Κωνσταντίνο Τσάτσο, ο οποίος σε άρθρο του στην εφημ. «Ακρόπολις» της 24.5.1966 διακρύσσει ότι βασικός δρός της Δημοκρατίας είναι η επιστροφή στο μέτρο, στην ευπρέπεια, στην ενυπότητα και στον σεβασμό των αντιπάλων, στο δημοκρατικό ήθος δηλαδή, το οποίο είχε πληγεί από τον «ανένδοτο αγώνα» (...)- βλ. Δέσπ. Ι. Παπαδημητρίου, Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων, Αθήνα: Σαββάλας, 2006, σελ. 267 και σημ. 298. 7. Δεν είναι τυχαίο, όπως εύστοχα παρατίροντες ο Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος στον επικήδειό του για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο (βλ. τον συλλογικό τόμο Μνήμη Παναγιώτη Κανελλόπουλου, οπ. π., σημ. 2, σελ. 33-37:36), ότι ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος εγκαινίασε την πολιτική του δράση με σύνθημα «την υπερνίκηση του εθνικού δικασμού».

8. Από τον Μαραθώνα στην Πύδνα, Αθήναι 1963, σελ. 1180.

9. Συνεδρίαση Βουλής της 8.2.1978, Πρακτικά, σελ. 940, β' στήλη.

10. Συνεδρίαση Βουλής της 17.8.1982, Πρακτικά, σελ. 642, α' στήλη.

11. Συνεδρίαση Βουλής της 23.11.1981, Πρακτικά, σελ. 39, α' στήλη -βλ. και Θεόδ. Ξύδη, Η πολιτική παρουσία του Π. Κανελλόπουλου, στον συλλογικό τόμο Τετράδια Ευθύνης, τχ. 17, Θέσεις για τον Παν. Κανελλόπουλο. Τιμή στα Ογδοντάχρονά του, Αθήνα 1982, σελ. 123-135: 130, όπου και υλικό για τις εδώ περαιτέρω αναπτύξεις. Κατά την έρευνα του κοινοβουλευτικού αυτού υλικού σημαντική υπήρξε η βούθεια που μου προσέφερε ο υπάλληλος της Βιβλιοθήκης της Βουλής κ. Γεώργιος Αξιώτης.

12. Χαρακτηριστική είναι εδώ και η επισήμανση του Παν. Φωτέα (στο έργο του: Μορφές Ελλήνων. Δοκίμια, Αθήνα: Εκδ. «Αστέρος», 19892, 61-68: 62-63), ότι ήδη με την πανεπιστημιακή του δίδασκαλία ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος «προσπαθεί από το πρώτο μέρος της φιλοσοφίας, να συνταιρίζει τις αντιθέσεις και να καθοδηγήσει τη νεολαία προς την ψυχραιμία, που βέβαια, δεν αναιρεί τον αγώνα, αλλά καταργεί την αγριότητα».

13. Συνεδρίαση Βουλής της 26.2.1981, Πρακτικά, σελ. 4301, β' στήλη.

ξύ τους αντιθέσεις, να αισθάνονται δημοκρατική αλληλεγγύη και να μην οδηγούν ποτέ την Χώρα σε ακρότητες».

Από την άλλη πλευρά, η γενικότερη μετριοπάθεια και πραότητα που διέκριναν τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο στις ιδέες του και στην εν γένει συμπεριφορά του¹⁴ είχαν ως αποτέλεσμα την προσπάθειά του να είναι κατά το δυνατόν αντικειμενικός και να βλέπει όλες τις πλευρές ενός προβλήματος¹⁵. Θεωρούσε άλλωστε ότι αυτή η μετριοπάθεια και πραότητα αποτελούσε συστατικό και τις ίδιας τις Δημοκρατίας¹⁶. Γι' αυτό και η αντίθεσή του απέναντι στη βία είχε ένα στοιχείο ισορροπίας και επιείκειας¹⁷, κυρίως όταν πίστευε ότι η δυναμική αντιμετώπιση της βίας θα μπορούσε να οδηγήσει στην περαιτέρω κλιμάκωσή της.

Αυτή η άτρομη αποφασιστικότητα του Παναγιώτη Κανελλόπουλου να ακολουθεί σθεναρά την αγωνιστική φωνή της συνείδοσής του, αλλά και να επιδεικνύει τη μέγιστη μετριοπάθεια όταν υπάρχουν τα περιθώρια για τέτοια συμπεριφορά, αποτυπώνεται και στην ακόλουθη αυτοβιογραφική του εκμυστήρευση, στο γνωστό σημείωμά του προς το τέλος του έργου «Θέσεις για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο»¹⁸, 4 χρόνια πριν από τον θάνατό του: «Διδάχθηκα πολλά, προπάντων την καρτερία και την ανεκτικότητα. Κατάλαβα γρήγορα, από το 1924, ότι και στις εμφύλιες έριδες καμιά πλευρά δεν έχει –μόνη αυτή– δίκιο ή, αυτό είναι απόλυτα βέβαιο, ότι και στις δύο πλευρές υπάρχουν καλοί και κακοί, τίμιοι και ασυνείδητοι,

14. Συνεπεία αυτής της τάσης του για μετριοπάθεια, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος ποτέ δεν αρνήθηκε να θεωρεί ως «πάρα πολύ εγκάρδιους φίλους» τους περισσότερους πολιτικούς του αντιπάλους, όπως π.χ. τον Γεώργιο Παπανδρέου, με τον οποίο άλλωστε τον συνέδεαν οι κοινοί αγώνες κατά των δεξιών και αριστερών ολοκληρωτισμών (Συνεδριάσεις Βουλής της 8.2.1978, Πρακτικά, σελ. 941, α΄ στήλη και της 1.11.1978, Πρακτικά, σελ. 315, β΄ στήλη). Όμως και αντίστροφα οι πολιτικοί του αντίπαλοι (π.χ. Λεωνίδας Κύρκος και, σε μικρότερο βαθμό, Ηλίας Ηλιού) κατά κανόνα ομίλησαν γι' αυτόν με ιδιαίτερα θερμό τρόπο - βλ. Τετράδια Ευθύνης, τχ. 17, 1982: Θέσεις για τον Παν. Κανελλόπουλο, όπ. π., σημ. 11, σελ. 74-78 και 15-22, όπου κείμενα του Λ. Κύρκου και του Ηλ. Ηλιού, αντιστοίχως, για τον Π.Κ.).

15. Όπως είπε κάποτε, «Συνθίζω να είμαι δυο το δυνατόν περισσότερον αντικειμενικός και να βλέπω τα προβλήματα ως προβλήματα τα οποία έχουν πάντοτε δύο πλευράς»: Συνεδρίαση Βουλής της 8.2.1966, Πρακτικά, σελ. 882, β΄ στήλη. Επίσης στα προαναφερθέντα «Ιστορικά Δοκίμια» του 19792, σελ. 222, επισημαίνεται επιγραμματικά: «Κανένα φως δεν μπορεί να φωτίσει αληθινά την περίοδο εκείνη των πρωισμών και θλιβερών εμφύλιων συγκρούσεων [της Εθνικής Αντίστασης], αν δεν διαθλασθεί και δεν αποδώσουν οι ακτίνες του τα χρώματα της ίριδος. Κάθε μονόχρωμη ερμηνεία είναι εσφαλμένη».

16. Παρόμοια υπήρξε για το θέμα αυτό και η άποψη των Ελλήνων Κλασικών, όπως του Δημοσθένη στον λόγο του Κατά Τίμοκράτους, 69 και 163, όπου η Δημοκρατία χαρακτη-

ανιδιοτελείς και έμποροι των εμφύλιων παθών. Όταν οι εμφύλιες έριδες έφθασαν σε αιματηρή σύγκρουση, πήρα θέση, τάχθηκα με την μια από τις δύο πλευρές, όχι μόνο παθητικά, αλλά ενεργά και υπεύθυνα. Πριν μου το διδάξει αυτό ο Σόλων [βλ. Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία, VIII.5 – πρβλ. αυτόθι XII και Επιτάφιο Περικλέους, Θουκυδ. B' 40], μου το είχε επιβάλει η ίδια μου η συνείδηση. Άλλα, βοηθημένη από τη βαριά μνήμη των εφηβικών και πρώτων ώριμων χρόνων της ζωής μου, η συνείδηση μου με εδίδαξε επίσης, ότι οφείλω, όταν κοπάζει η θύελλα, να αιενίζω και τους κτεσινούς αντιπάλους με κατανόηση και με πνεύμα αμεροληψίας, να σέβομαι και τις δικές τους θυσίες, να καταλογίζω λάθη ή και αδικίες όχι μόνο σ' εκείνους, αλλά και στον εαυτό μου. Και τώρα που η μνήμη μου πλησιάζει στο όριο, που –είτε το θέλω είτε όχι– θα απαλλαγεί για πάντα από κάθε βάρος, θεωρώ χρέος μου να αγωνισθώ, όσον καιρό μου το επιτρέπει ακόμα ο Θεός, για την αποτροπή ενός νέου εθνικού δικασμού, που τον αισθάνομαι να υποβόσκει στις ψυχές πολλών Ελλήνων.¹⁹»

Δεχόταν, επομένως, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος ότι η πολιτική αντιπαράθεση, π.χ. σε περίπτωση διαδηλώσεων, δικαιολογεί ένα στοιχείο οξύτητας ή ακόμη και βίας, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν αυτοί που εμπλέκονται σε αυτή την αντιπαράθεση είναι νέοι.

Όπως είχε υπογραμμίσει ο Π.Κ. στη Βουλή με αφορμή μια συζήτηση νομοσχεδίου περί Ιδρυμάτων Αγωγής Ανηλίκων²⁰, «Δεν νομίζω ότι πρέ-

---

ρίζεται ως πολίτευμα της μετριοπάθειας και της πραότητας –πρβλ. το έργο μου Κλασικά Ιδεώδη για μια Σύγχρονη Παιδεία, Αθήνα: Poés, 2009, σελ. 41.

17. Χαρακτηριστική είναι εδώ η επισήμανση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου (στην προαναφερθείσα Συνεδρίαση Βουλής της 8.2.1966, Πρακτικά, σελ. 882, β' στήλη) ότι: «Ο νόμος της Δημοκρατίας περιέχει βεβαίως ως συστατικόν στοιχείον του και την επείκειαν. Όταν π.χ. οι νέοι εν ονόματι των φοιτητικών αιτημάτων των, αδιάφορον εάν είναι ορθά ή εσφαλμένα, επιχειρούν (...) να μεταβάλουν μίαν νόμιμον συγκέντρωσιν, δηλαδή συγκέντρωσιν την οποίαν επέτρεψεν η αστυνομία, εις απαγορευμένην πορείαν προς το Υπουργείον Παιδείας, η αστυνομία δύναται να υποχωρήσῃ χωρίς να υποστή μείωσιν ο νόμος της Δημοκρατίας».

18. Τετράδια Ευθύνης, τχ. 17, 1982, σελ. 190. Υπενθυμίζεται ότι αυτοβιογραφικό χαρακτήρα έχει επίσης, μ.ά., και η μελέτη του Π.Κ. «Heidelberg. Ο χρυσός κρίκος του πνευματικού μας δεσμού», η οποία δημοσιεύθηκε στον Τιμποκό Τόμο «Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Τσάτσο», Αθήναι: A.N. Σάκκουλας, 1980, σελ. 1-160 και κατ' αναδημοσίευση στον δεύτερο τόμο του έργου «Τα Δοκίμια», Αθήναι: εκδ. Εταιρείας Φίλων Παν. Κανελλόπουλου, 2002, σελ. 372-598.

19. Με ανάλογο τρόπο διατυπώνει τη σκέψη του ο Π.Κ. ήδη στο έργο του «Ο Χριστιανισμός και η Εποχή μας. Από την Ιστορία στην Αιωνιότητα», κεφάλαιο τρίτο, αρ. 9., α' έκδ. 1953, σελ. 65-66 και γ' έκδ. από το Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2004, σελ. 104-105.

20. Συνεδρίαση Βουλής της 6.3.1980, Πρακτικά, σελ. 1094, β' στήλη.

πει τα παιδιά των 12 και 13 ετών να προβαίνουν σε πράξεις πολιτικές. Πρέπει να αρχίζουν να σκέπτονται πολιτικά. Εάν όμως προβούν σε πολιτικές ενέργειες δεν σημαίνει ότι πρέπει να χαρακτηρισθεί η ενέργειά τους αυτή αντικοινωνική.»

Ταυτόχρονα, όμως δεχόταν ότι η εν λόγω πολιτική συμπεριφορά σε εποχές δημοκρατίας και ειρήνης έπρεπε να μην υπερβαίνει ορισμένα δρια, διότι διαφορετικά γίνεται καταχρησική και άρα παράνομη, απαγορευμένη²¹.

Πού τοποθετούνται όμως τα δυσδιάκριτα αυτά δρια επιτρεπτής και απαγορευμένης πολιτικής βίας; Σε γενικές γραμμές μπορεί να παραπροθεί ότι τα δρια αυτά συμπίπουν κατά τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο με το διαχωριστικό δριο, πέραν του οποίου επέρχεται παράβαση του ποινικού νόμου.

Ειδικότερα ως προς τους νέους, αναγνωρίζει ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος ότι η ανησυχία ή και η επαναστατικότητά τους «έίναι, όπως ακριβώς και ο σταθερός και γαλήνιος λογισμός των ώριμων, πηγή δυνάμεως²², παράλληλα όμως θεωρεί ότι τούτο «δεν σημαίνει διόλου ότι δταν αι ανησυχίαι των νέων προσλαμβάνουν μορφήν η οποία αντίκειται εις τον

21. Το δριο αυτό της καταχρησικότητας στην άσκηση των ατομικών πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών αναδεικνύεται ανάγλυφα και σε ένα ενδιαφέρον κείμενο με τίτλο «Η ιδεολογία της EPE», που χρονολογείται περί το 1963 και απόκειται στο Αρχείο Παν. Κανελλόπουλου (βλ. Παύλου Πετρίδη, Εξουσία και Παραεξουσία στην Ελλάδα (1957-1967). Απόρρητα Ντοκουμέντα, Αθήνα: Προσκήνιο, 2000, σελ. 271-279:274). Εκεί μ.ά. αναφέρεται: «Εις τα σύγχρονα Κράτη, των οποίων οι βασικοί νόμοι εθεοπίσθησαν κατά την προκομμουνιστικήν περίοδον της ιστορίας, τα κορμουνιστικά κόμματα, εκεί όπου δεν επεκράτησαν, ποιούνται χρήσιν των χορηγηθέντων εις αυτά ή εις τα άτομα γενικώς ατομικών πολιτικών δικαιωμάτων κατά τρόπον καταφώρως αντίθετον προς το σκοπόν δια τον οποίον εθεοπίσθησαν και εις μέτρον μη προβλεπόμενον και μη περιεχόμενον εις τα προθέσεις του συνταγματικού νομοθέτου. Τούτο αποτελεί κατάχρησιν δικαιώματος. Η EPE δι' όλων των νομίμων μέσων αποβλέπει εις την καταπολέμησην αυτής της καταχρήσεως δικαιώματος, ίνα προστατευθή το Κράτος Δικαίου από τον μεγαλύτερον δι' αυτό κίνδυνον. Διά τον λόγον αυτόν ενώ η Ε.Ρ.Ε. είναι φύλαξ των ατομικών ελευθεριών αίνυνε αρρήκτως συνδέονται προς την έννοιαν της λαϊκής κυριαρχίας και της δημοκρατίας και προασπίζεται την ακώλυτον άσκησή του, εν τω πνεύματι του Συντάγματος, αντιτίθεται εντόνως προς πάσαν κατά παράβασην του πνεύματος του Συντάγματος, κατάχρησιν των δικαιωμάτων αυτών.»

22. Συνεδρίαση Βουλής της 8.2.1966, Πρακτικά, σελ. 882, β' στήλη, πρβλ. και Συνεδρίαση της 20.12.1980, Πρακτικά, σελ. 2772, β' στήλη. Επίσης σε γενικότερο επίπεδο, αλλά και εν όψει συγκεκριμένης πολιτικής συγκυρίας, ο Π.Κ. είχε διακηρύξει με μήνυμά του ως Πρωθυπουργού την 14.4.1967, δηλ. μια εβδομάδα πριν από το σφραγιστικό πραξικόπημα της 21.4.1967, ότι: «Δεν είμεθα διατεθειμένοι να προβώμεν εις οιανδήποτε, ούτε την ελάχιστην παραχώρησην προς οιονδήποτε εις βάρος των νόμων. Οι νόμοι είναι υπεράνω της θελήσεως όλων σας και της Κυβερνήσεως» - βλ. Παν. Κανελλόπουλου, Ιστορικά Δοκίμια, Αθήναι 19792 (α' έκδ. 1975), σελ. 175.

Νόμον, πρέπει ο Νόμος να υποχωρή²³. Επίσης, σχολιάζοντας τα βίαια επεισόδια που έγιγναν κατά την πορεία για το Πολυτεχνείο την 17.11.1980, ετόνισε²⁴ ότι «Αντίσταση είναι vontί μόνο κατά της βίας. Φοβούμαι ότι πολλοί νέοι που τα αγνά τους ιδεολογικά κίνητρα δεν αμφισβητώ διόλου, συγχέουν την αντίσταση με την αντιπολίτευση μέσα σε ένα δημοκρατικό καθεστώς».

Καταδικάζει έτσι ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ως αντιδημοκρατικά τα έκτροπα διαδηλώσεων με πυρπολήσεις καταστημάτων, οδοφράγματα, πετροπόλεμο, σπάσιμο βιτρίνας κ.λπ.²⁵, επισημαίνοντας όμως παράλληλα, όπου υπάρχουν, και τις αυθαιρεσίες των αστυνομικών αρχών κατά των διαδηλωτών.

Συγκεκριμένα, αξιολογώντας ορισμένα γεγονότα πολιτικής βίας που σημειώθηκαν στις αρχές του 1966, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος²⁶ αφέντος θεώρησε ότι «η Αστυνομία (...) ώφειλε να πράξη εν ονόματι του Νόμου της Δημοκρατίας το καθήκον της» και να αμυνθεί «κατ' εκείνων, οι οποίοι επεχείρησαν να παραβούν τον Νόμον της Δημοκρατίας και να επιτεθούν...», αφετέρου όμως παραδέχθηκε ότι «κακώς επροχώρησεν η Αστυνομία μέχρι του σημείου να εισέλθη εις το Πανεπιστήμιον...».

---

23. Συνεδρίαση της 8.2.1966, αυτόθι.

24. Συνεδρίαση Βουλής της 22.11.1980, Πρακτικά, σελ. 1598, β' στήλη *in fine*.

25. Έτσι με αφορμή τα δύο συνέβησαν μετά την παραίτηση του Γ. Παπανδρέου τον Ιούλιο 1965, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος ετόνισε στη Βουλή (Συνεδρίαση Βουλής της 2.8.1965, Πρακτικά, σελ. 15, β' στήλη και σελ. 59, β' στήλη, και Συνεδρίαση της 4.8.1965, Πρακτικά, σελ. 87, α' στήλη) ότι τα έκτροπα αυτά εκπορεύονται όχι από τον λαό, αλλά από τον «όχλο», από «ωργανωμένα σύφη» και «μπουλούκια», και ότι «ο κ. Γ. Παπανδρέου ανεχόμενος δύο γίνονται έξω του Κοινοβουλίου δολοφονεί απόψε την Δημοκρατίαν» (Συνεδρίαση της 4.8.1965, αυτόθι). Σε ανάλογα συμπεράσματα για την τακτική αυτή του Γ. Παπανδρέου να ενθαρρύνει εκδηλώσεις «λαϊκής αγανάκτησης» (με ή χωρίς εισαγωγικά!) προκειμένου να ενισχύει τον νέο «ανένδοτο» αγώνα του κατά την περίοδο των «Ιουλιανών» καταλήγει και ο Σόλων Γρηγοριάδης (Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, τόμ. 7, Αθήνα: Χ.Κ. Τεγόπουλος, 2011, σελ. 176 –πρβλ. και Σπ. Λιναρδάτου, Από τον εμφύλιο στη Χούντα, τ. Δ', 1963-1967, Αθήνα: Το Βήμα – βιβλιοθήκη, 2010, σελ. 590-591). Πρόσθεσε μάλιστα ο Π.Κ. την 4.8.1965 στη Βουλή (σελ. 89, β' στήλη) ότι «Το τέρας της αναρχίας, των εξάλλων παθών και της εμφυλίου διαμάχης έχει ρίψει ήδη (...) την φοβεράν σκιάν του επί της Χώρας» και, αργότερα, ότι «αυτή η προσπάθεια να καταδειχθή ο νόμος ανίσχυρος, το Κράτος ανύπαρκτον, το Κράτος της Δημοκρατίας ανύπαρκτον, αυτός είναι ο μεγάλος κίνδυνος (...) Πρέπει να σταματήση το φαινόμενον αυτής της ασυδοσίας» (Συνεδρίαση Βουλής της 23.9.1965, Πρακτικά, σελ. 245, α' στήλη). Επίσης και κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης, με αφορμή τα προαναφερθέντα βίαια επεισόδια της 17.11.1980, ο Π.Κ. επεσήμανε, ότι η Αστυνομία είχε καθήκον να επέμβει εγκαίρως, καθώς «δεν ήταν επιτετραμμένο να αφεθούν αυτοί οι 200 [ταραχοποιοί] να προβούν στην ρίψη βομβών και στην καταστροφή προθηκών, μπροστά στα Δικαστήρια...» (Πρακτικά Βουλής, σελ. 1599, β' στήλη)

26. Συνεδρίαση Βουλής της 8.2.1966, Πρακτικά σελ. 883, α' στήλη.

Παρόμοια και σε σχέση με τα γεγονότα της 17.11.1980²⁷, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, έχοντας ήδη καταδικάσει τα έκτροπα που συνέβησαν κατά την πορεία του Πολυτεχνείου, πρόσθεσε και τα εξής: «Αλλά δεν αδυνατίζουμε με τα λόγια μας την Αστυνομία, αν πούμε ότι οι πράξεις αυτές των τριών – τεσσάρων [αστυνομικών που βιαιοπράγησαν μέχρι θανάτου κατά διαδικλωτών] ήταν πράξεις απάνθρωπες (...). Η Δημοκρατία είναι και πρέπει να είναι Κράτος ισχυρό, αλλά πρέπει επίσης να έχει ανθρωπιά».

Επίσης καταδικάζει με τον πλέον εμφατικό τρόπο τρομοκρατικές ενέργειες, όπως ο εμπροσμός καταστημάτων στο κέντρο της Αθήνας κατά την περίοδο 1980-1981, αλλά και η δολοφονία του πρώην Ιταλού Πρωθυπουργού Άλντο Μόρο το 1978.

Ετσι, ήδη κατά την πρώτη φάση αυτών των βομβιστικών επιθέσεων, την 19.12.1980 (εμπροσμός των καταστημάτων «Μίνιόν» και «Κατράντζος»), ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος εδήλωσε στη Βουλή: «Αυτονότο είναι ότι όλοι καταδικάζουμε αυτό το οποίο συνέβη»²⁸. Μετά όμως και τον δεύτερο κύκλο των εν λόγω επιθέσεων, την 3.6.1981 (εμπροσμός των καταστημάτων «Κλαουδάτος» και «Αιενέ»), ο Π.Κ. προχώρησε παραπέρα, υπογραμμίζοντας στη Βουλή με δραματικό τόνο²⁹: «Κυρίες και κύριοι, αρχίζει η χώρα μας η πλιόλουστη, κάπως να σκοτεινιάζει». Και προσθέτοντας³⁰: «(...) Με τις ενέργειες αυτές προσβάλλεται όχι μόνο η Δημοκρατία, προσβάλλεται όχι μόνο ο ήρεμος βίος των Ελλήνων (...), αλλά προσβάλλεται το ίδιο το ήθος και ο ίδιος ο χαρακτήρας των Ελλήνων. Γι' αυτό επισημαίνω την ανάγκη να καταβληθεί κάθε προσπάθεια για την ανακάλυψη των ενόχων».

Εξάλλου, στη Βουλή την 10.5.1978³¹ ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος

27. Συνεδρίαση Βουλής της 22.11.1980, Πρακτικά, σελ. 1600, β' στήλη.

28. Συνεδρίαση Βουλής της 19.12.1980, Πρακτικά, σελ. 2657, β' στήλη.

29. Συνεδρίαση Βουλής της 9.6.1981, Πρακτικά, σελ. 6917, β' στήλη.

30. Αυτόθι, σελ. 6918, α' στήλη.

31. Πρακτικά, σελ. 3033, α' στήλη.

32. Πρακτικά, σελ. 6917, β' στήλη (η σειρά των περικοπών είναι εδώ αντίστροφη).

33. Βλ. Διον. Αλικανιώτη (επιμ.), Κείμενα Παναγιώτη Κανελλόπουλου από τον αγώνα του εναντίον της Δικτατορίας 1967-1974, Αθήναι: Εκδόσεις Εταιρείας Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου, 1987, σελ. 76: «Πας τις ώφειλε να γνωρίζη ότι η βία προκαλεί βίαν». Και λίγο παρακάτω (σελ. 78), σε ερώτηση του βασιλικού επιτρόπου εάν θα μπορούσε και ο ίδιος ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος να προχωρήσει σε βομβιστικές ενέργειες, η απάντηση του ήταν ιδιαίτερα συγκρατημένη αλλά εμφέσως καταφατική: «Δεν ξέρω. Δεν ξέρω. Η χρήση βίας δεν είναι επιτρεπτή, δεν είναι νοητή όπου υπάρχουν άλλοι τρόποι εκδηλώσεως του φρονήματος. Είναι αδιανόητη η χρήση βίας στα δημοκρατικά πολιτεύματα γιατί η Δημοκρατία δεν έχει ανάγκη από Αντίσταση. Τα καθεστώτα που δεν είναι δημοκρατικά προκαλούν αναπότρεπτες ενέργειες και μάλιστα Αντιστάσεως που

καυτηρίασε με καταγγελικό τρόπο τη «σαδιστική διαδικασία» που ακολουθήθηκε από τους απαγωγείς και δολοφόνους του Άλντο Μόρο. Έως την εκτέλεσή του, χαρακτηρίζοντας αυτή τη δολοφονία ως «πλήγμα για τον πολιτισμό, πλήγμα γενικώτερα όχι μόνο για την Ιταλία, αλλά για όλους τους ελεύθερους ανθρώπους που αισθάνονται αυτή τη συγμή βαθύτατο πένθος και βαθύτατη θλίψη».

Πάντως δεν απορρίπτει τις βομβιστικές ενέργειες, σε περίοδο δικτατορίας.

Όπως εδήλωσε στη Βουλή την 9.6.1981³², «Τοποθετήσεις βομβών [στη χώρα μας] έγιναν συχνά. Έγιναν, βέβαια, στο διάστημα της δικτατορίας και ήταν απόλυτα δικαιολογημένες, διότι όπως είπα και είχα την ευκαιρία να τονίσω στη δίκη της Δημοκρατικής Αρμυνας την άνοιξη του 1970, η βία φέρνει τη βία, προκαλεί τη βία»³³ (...). Όταν όμως οι συνθήκες είναι ειρηνικές, όταν περγάμε μια περίοδο ειρήνης εσωτερικής και εξωτερικής, αυτού του είδους οι τρομοκρατικές ενέργειες, που δεν είναι απλώς συνδεδεμένες με πρωτοβουλίες ατόμων, πρέπει να μας εμβάλλουν σε μεγάλη ανησυχία».

Τέλος καταδικάζει τις ακρότητες από μερίδα φοιτητών που, εκμεταλλευόμενοι την έννοια του ασύλου, κάνουν καταλήψεις στα πανεπιστημιακά κτίρια, αναγράφουν υβριστικά συνθήματα στους τοίχους αυτών των κτιρίων, βιαιοπραγούν μεταξύ τους και συμπεριφέρονται με σκαιότητα στους καθηγητές τους.

Έτσι, την 22.11.1980 ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος³⁴ διακήρυξε στη Βουλή ότι «Ούτε η κατάληψη Πανεπιστημιακών Σχολών, όταν λειτουργεί Δημοκρατικό Πολίτευμα που εκτρέπει όλες τις άλλες εκδηλώσεις, είναι

δεν είναι μόνον ηθικής μορφής όπως η δική μου». Επίσης στη δίκη της οργάνωσης του αντισμήναρχου ε.α. Αν. Μήνη (αυτόθι, σελ. 137), σε σχετική ερώτηση απάντησε: «Ο αγών μπορεί να γίνεται με οποιοδήποτε μέσο (...) Ενδιαφέρει να εξετάζονται ο σκοπός και οι προθέσεις. Οι προθέσεις ήσαν τίμιαι και αξιζουν ηθικής αναγνωρίσεως». Τέλος και στη δίκη του Πατριωτικού Μετώπου, όπως διηγήθηκε ο ίδιος ο Π.Κ. (βλ. Νίτσας Λουλέ-Θεοδωράκη, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Αθήνα: Εκδ. Ειρήνη, 1988, σελ. 61), σε σχετική ερώτηση του βασιλικού επιτρόπου «Εσείς θα βάζατε βόμβες;» του απάντησε: «Πιθανώς ναι, γιατί δεν είναι βόμβες που θέλουν να θίξουν ένα δημοκρατικό πολίτευμα αλλά μια δικτατορία». Και του ανέφερε ότι οι αρχαίοι Έλληνες δολοφονούσαν τους τυράννους. Γενικότερα ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην απρόσκοπη ανάπτυξη δράσεων υπέρ της Ελευθερίας και διαφύλαξης του Δημοκρατικού πολιτεύματος (πρβλ. α. 187Α παρ. 8 Ποιν.Κ.), σε βαθμό ώστε ειδικά ως προς τους νέους, να μη θεωρεί ως αντικοινωνική συμπεριφορά αυτήν «που συνδέεται άμεσα με πολιτικά ελατήρια ή πολιτικούς σκοπούς» (Συνεδρίαση Βουλής της 6.3.1980, Πρακτικά, σελ. 1094, α' στήλη).

34. Πρακτικά, σελ. 1601, α' στήλη.

πράξη πρωική, ούτε ο συνδυασμός της ιερής επετείου του Πολυτεχνείου με πολιτικά, δικαιοσυνικά και φανατικά δικαιοσυνικά συνθήματα, είναι γενναία πολιτική ενέργεια. Είναι ενέργεια εἰς βάρος της νεολαίας». Επίσης και λίγο αργότερα, την 20.12.1980, από το ίδιο αυτό βήμα της Βουλής, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος επόνισε³⁵: «Το άσυλο πρέπει να το σέβονται πρώτοι απ' όλους οι σπουδαστές. Και πρώτη εκδήλωση του σεβασμού είναι να μη πιάνουν ξύλα και να κτυπάνε οι μεν τους δε, να μη κατεβάζουν τους καθηγητές και επιμελητές από την θέση τους, να μη καταλαμβάνουν τις Σχολές, να μη ματαιώνουν τη λειτουργία των Α.Ε.Ι., δύο δίκαια και σωστά και αν είναι τα αιτήματα, τα οποία τους κάνουν να εξεγείρονται (...). Αν περιμένουμε να γίνουν όλα αυτά [δηλ. να πραγματοποιηθούν όλα τα αιτήματά τους], για να σταματήσουν οι καταλήψεις των σχολών, τότε είναι σαν να θέλουν [οι σπουδαστές] να ματαιωθεί και ο σκοπός για τον οποίον αγωνίζονται, η βελτίωση δηλαδή της ανωτάτης παιδείας». Επίσης, στην ίδια αυτή συνεδρίαση³⁶ απούθυνε και μιαν έκκληση: «Πρέπει (...) κύριοι συνάδελφοι, και σεις και η Κυβέρνηση, και όλα τα Κόμματα να δώσετε εντολή στις νεολαίες σας, να σταματήσουν το μουτζούρωμα των τοίχων. Όποιος μουτζουρώνει τους τοίχους, τελικά μουτζουρώνει τον εαυτό του».

Η μαχητική αυτή στάση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου απέναντι στην παράνομη πολιτική βία είναι, θα έλεγα, σταθερή και αταλάντευτη καθ' όλη την πολυετή πολιτική του σταδιοδρομία³⁷. Κεντρικός πυρήνας αυτής της στάσης, που και σήμερα αποτελεί διαχρονική υποθήκη, είναι η ιδέα ότι βία και ελευθερία είναι έννοιες εξ ορισμού ασύμβατες και ότι η υποταγή στη βία συμβαδίζει με τη δουλεία (πρβλ. ανωτ., § 2). Όπως ειδικότερα επεσήμανε ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος σε άρθρο του με τίτλο «Δέσμιοι της εξουσίας», στο τέταρτο φύλλο τού περ. «Πολιτικά Θέματα» (15 Ιου-

35. Πρακτικά, σελ. 2772, α' και β' στήλες.

36. Πρακτικά, σελ. 2773, α' στήλη.

37. Όπως δηλ. προκύπτει από την προσεκτική μελέτη των θέσεων του Π.Κ. για την πολιτική βία κατά τα 50 έτη της ενασχόλησής του με τα δημόσια πράγματα της Χώρας, οι απόψεις του δεν φαίνεται να μεταβλήθηκαν ουσιωδώς στις γενικές τους γραμμές, έστω και αν μετά το 1974 οι πολιτικές του ιδέες διέπονται από ακόμη μεγαλύτερη μετριοπάθεια και αμεροληψία.

38. Βλ. Δ. Αλικανιώτη [επιμ.] δηλ. π., σελ. 141 επ. και Παν. Κανελλόπουλου, Δοκίμια και άλλα κείμενα σαράντα πέντε ετών (1935-1980), Αθήνα: Εγγατία, 1980, 221-223:222.

39. Με παρεμφερή τρόπο ο Π.Κ. δήλωσε από το 1951, στο έργο του «Ο Εικοστός Αιώνας. Η πάλη μεταξύ ανθρωπισμού και απανθρωπίας», σελ. 75, είχε με έμφαση υπογραμμίσει ότι με τη βία, την τρομοκρατία, και μέσω αυτών, με τον ολοκληρωτισμό, ο άνθρωπος κινδυνεύει να χάσει «κάθε προσωπικά υπεύθυνο στοιχείο μεσ' στη συνείδησή του, (...) δι. ο άνθρωπος μέσα σε χιλιάδες χρόνια μεγάλης και οδυνηρής ψυχικής εμπειρίας ανακάλυψε μέσα του ως λόγο και νόημα του εαυτού του».

*Ο Παναγιώτης
Κανελλόπουλος
σε πρώτο πλάνο,
σε σχετικά νεα-
ρή πολικία*

vίου 1973³⁸): «Ποιοί έχουν σήμερα, στην Ελλάδα, ελεύθερη συνείδηση; Σύμφωνα με ένα αμάχητο τεκμήριο, όσοι υφίστανται την βία των κρατούντων, ειδικώτερα όσοι την αισθάνονται και δεν την ανέχονται, όσοι δεν θέλουν να είναι δούλοι (...) Και μόνο το γεγονός, ότι δεν ανέχονται την βία, τους εξασφαλίζει τον τίτλο του “πολίτου”, του ηθικού απογόνου του Σόλωνος³⁹».

Αυτός υπήρξε ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος απέναντι στην πολιτική βίας. Τη θεώρησε απαράδεκτη τόσο για να την ασκεί κανείς, όσο και για να την υφίσταται, εφόσον βέβαια αυτός που βρίσκεται μπροστά στον πειρασμό ή στην πίεση της βίας θέλει όντως να είναι ελεύθερος και θέλει, κατά τον ωραίο σύχο του Καβάφη στο «Πρώτο Σκαλί», να' ναι «πολίτης εις των ιδεών την πόλι». ☺

